

**ЗДОБУТКИ МОНТЕЙРУ ЛОБАТУ, АНИ МАРІЇ МАШАДУ
Й МАРИНИ КОЛАСАНТІ
В БРАЗИЛЬСЬКІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ**

**THE ACHIEVEMENTS OF MONTEIRO LOBATO,
ANA MARIA MACHADO AND MARINA COLASANTI
IN BRAZILIAN CHILDREN'S LITERATURE OF THE 20TH CENTURY**

Регіна Чікоскі

Державний університет Середнього Заходу – Уніцентро, Іраті,
Парана (Бразилія)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4137-9030>

Переклад із португальської на українську мову та наукова редакція

Світлани Криворучко

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1123-9258>

Abstract. Children's Literature was established as a worldwide genre during the 17th century, a period when changes in social structure triggered repercussions within the artistic sphere. The emergence of Children's Literature with its own distinct characteristics stems from the rise of the family, the new status granted to childhood in society, and the reorganization of the school system. Its emergence was due, above all, to its association with education, as stories were crafted to become instruments of it. In Brazil, until the 19th century, most books for children came from Portugal or were European translations. The beginning of the 20th century was marked by a nationalist trend, aiming to value local culture, fauna, flora, and Brazilian folklore as part of the formation of a national identity.

In 1921, Monteiro Lobato released his first book for children and came to be considered the precursor of Brazilian Children's Literature. From then on, production aimed at child audiences experienced exponential growth, but it was from 1970 onwards that the great "boom" of Children's Literature occurred, when works without educational purposes began to be released, prioritizing artistic language with an open discourse, allowing for a greater production of meaning. Numerous authors began producing for children, and some stood out, as will be evidenced in the contemporary production of leading figures such as Ana Maria Machado and Marina Colasanti. Both authors feature striking female protagonists and address themes such as diversity, social justice, and cultural disparities with a singular lightness. Their literary productions are marked by a rich intertextuality

and the reclamation of mythological elements and fairy tales, frequently revisited through the lens of magical realism.

Keywords: childhood, children's literature, Brazil, history, Monteiro Lobato, Ana Maria Machado, Marina Colasanti.

ВСТУП

Сила, яку історії мають над людиною, є тисячолітньою. Ми можемо не пам'ятати, що їли вчора, але пам'ятаємо цілу історію, яку чули в дитинстві від батька, матері, бабусі, дідуся чи вчителя. Ці історії передавалися з покоління в покоління усно, і лише значно пізніше набули письмової форми, матеріалізуючись у вигляді книги як художнього й творчого феномену, що репрезентує людську природу засобами мови.

Концепція дитячої літератури в сучасному розумінні є відносно новою порівняно з літературою для дорослих. Дитинство, таким, як ми його розуміємо сьогодні, почало формуватися з XVII століття. До цього часу майже нічого не було призначено спеціально для дітей: вони читали те саме, що й дорослі, слухали ті самі історії, отримували таку саму увагу. Починаючи з XVII століття, з'являються й набувають значення теорії про дитинство, процес навчання й виховання дитини, її фізичне та психічне здоров'я. Результати цих досліджень засвідчили необхідність фахівців і спеціальних продуктів, орієнтованих на дитину. У цьому контексті переосмислюється і матеріал для читання дітей: з'являються спеціалізовані книги, спрямовані на зацікавлення початківця-читача.

Перші книги, які видані для дитячо-юнацької аудиторії приблизно на початку XVIII століття, позначають початок існування того, що ми називаємо дитинством. У дискурсі Просвітництва XVIII століття формуються під впливом тенденцій доби інституції сім'я та школа, які стають підґрунтям для жанрів дитячої літератури. До доби Просвітництва в становленні моделі родини вікова група, яку ми сьогодні визначаємо як дитинство, сприймалася інакше: діти й дорослі брали участь у одних і тих самих подіях. Із утвердженням цінності дитинства як окремого вікового періоду посилилася родинна єдність. Це відповідало інтересам буржуазного ладу, який створював більш замкнений, домашній спосіб життя з орієнтацією на збереження певного сімейного стереотипу.

У цій статті бібліографічного характеру подано короткий історичний огляд бразильської дитячої літератури з акцентом на її становленні на початку XX століття у творчості Монтейру Лобату та простежено розвиток до сучасності на прикладі Анни Марії Машаду та Марини Коласанті.

МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – висвітлити історичну траєкторію формування бразильської дитячої літератури, простежити історію становлення та еволюції в широкому соціокультурному контексті, зокрема від періоду залежності Бразилії від європейських зразків до формування національної літературної традиції; виявити ключові чинники цього процесу (зміни в соціальній структурі, освітній системі, уявленнях про дитинство), а також проаналізувати внесок провідних авторів, зокрема Монтейру Лобату, Ани Марії Машаду та Марини Коласанті, у становлення естетично самобутньої, інтертекстуально насиченої та ідейно відкритої дитячої літератури сучасності.

Методологічним підґрунтям статті є поєднання культурологічного, історико-літературного та порівняльного методів. Історико-літературний метод дозволяє простежити еволюцію бразильської дитячої літератури від колоніального періоду до ХХ століття, з урахуванням соціально-історичних умов її формування, зокрема впливу європейської традиції, процесів націоналізації культури та становлення власної літературної ідентичності. Культурологічний метод сприяє інтерпретації окремих літературних творів як складників бразильського й світового дискурсу процесу. Це дає змогу інтерпретувати дитячу літературу як інструмент формування національної свідомості, з урахуванням взаємодії фольклорних, європейських і автохтонних елементів. Застосування порівняльного методу уможливорює виокремити трансформації сюжетів, мотивів і образів у процесі їхньої адаптації в бразильському культурному контексті та специфіки бразилізації літературного матеріалу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Коротка історія бразильської дитячої літератури: хронологічні аспекти²

Важливим є осмислення історії й еволюції бразильської дитячої літератури. Від початку колонізації Бразилії, особливо після прибуття португальської королівської родини у 1807 році, діти, що проживали в Бразилії, читали твори, які були привезені з Європи й були написані португальською мовою або перекладені нею. Перше десятиліття ХХ століття характеризується націоналістичною бразильською реакцією. Помітна сильна мотивація з боку письменників і митців прославляти батьківщину, національну фауну і флору. Видавець Куарезма, який був дуже відомим, першим усвідомив необхідність

²Цей текст, що стосується історичних та хронологічних аспектів бразильської дитячої літератури, був опублікований мною у 2010 році видавництвом Unicentro у книзі * *Literatura Infantil* * (Дитяча література), підготовлений для занять з дитячої літератури в рамках дистанційного курсу педагогіки. Інформацію було додано та внесено оновлення до цього тексту.

розв'язання конфлікту між усною та письмовою мовами, який віддаляв бразильського дитячого читача від дитячої літератури, що надходила з Португалії. Куарезма прагнув надати книжковій торгівлі бразильського характеру. Він доручив своєму другу Фігейреду Піментелу організувати бібліотеку, яка спеціально призначалась для бразильських дітей.

У 1894 році під назвою “Бібліотека Народної книгарні” (*Biblioteca da Livraria do Povo*) було створено першу бібліотеку, орієнтовану на дитячу аудиторію. До її фонду входили: “Казки Карошинні” (*Contos da Carochinha*), “Історії бабусі” (*Histórias da Avozinha*) та “Історії Тарганчиньки” (*Histórias da Varatinha*). Ці збірки іноземних казок були перекладені “бразильською мовою” і мали великий успіх серед дитячої аудиторії. Згодом Фігейреду Піментел поповнив фонд історіями, зібраними з усної народної культури, а також створив деякі власні твори, серед яких: “Альбом дітей” (*Álbum das crianças*, поезії, 1897); “Мої іграшки” (*Meus Brinquedos*, фольклор, без дати); “Дитячий театрик” (*Teatrinho Infantil*, театр, 1897); “Падіння ангела” (*A Queda de um Anjo*, 1897); “Книга дітей” (*O Livro das Crianças*, 1898); “Казки дядька Альберто” (*Contos do Tio Alberto*, без дати).

Ці твори мали моралізаторський зміст і були спрямовані на передання духовних цінностей. У них утверджувалися ідеї, що краса і багатство завжди поєднуються; потворність асоціюється зі злом (так само, як і чорний колір). Отже, багато дорослих упереджень були присутні в цих морально-повчальних історіях.

Вагомий слід залишили також переклади Карлоса Янсена, серед яких: “Мандри Гуллівера” (1888); “Тисяча і одна ніч” (1882); “Робінзон Крузо” (1885); “Дивовижні пригоди барона Мюнхгаузена” (1891) та “Дон Кіхот з Ламанчі” (1901). На думку Сандроні, “твори графині де Сегюр також були дуже популярними в перші роки ХХ століття в перекладах Абраншеша Лобу “Нещастя Софії”, Антоніу Луїша Тейшейри Машаду “Канікули та Зразкові дівчатка” і входили до відомої “Ілюстрованої рожевої бібліотеки”. Окрім цих “бразильських” перекладів, успіх мали також “Дитяча бібліотека” з оповіданнями Віктора Гюго та Альфонса Доде, а також “Юнацька бібліотека”, також з уніфікованим графічним оформленням, де поряд із перекладеними класичними творами з'являлися португальські автори” (Sandroni, 1990, с. 34).

Розвиваючи націоналістичні ідеї, Жозе Веріссімо у праці “Національна освіта”, опублікованій у 1906 році, стверджує, що необхідно, аби книга була “[...] більш бразильською, не лише створеною бразильцями, що не є найважливішим, а бразильською за тематикою, духом, перекладеними авторами, відтвореними поетами та національним почуттям, яке їх надихає” (Sandroni, 1990, с. 35).

Також серед видатних імен шкільної літератури Бразилії можна назвати письменника Олаву Білака, який у своїх творах культивував націоналістичний дух, надаючи книзі бразильського колориту. Серед них: “Патріотичні

оповідання та дитячі поезії” (1896); “Дитячий театр” (1905) та “Крізь Бразилію” (1910).

Бразильський фольклор, що походить з індіанської, португальської та африканської культур, став невичерпним джерелом натхнення для багатьох письменників, серед яких: Селсу де Магальяйнс, Жозе де Аленкар, Перейра да Коста та генерал Коуту де Магальяйнс, а також для дослідників цієї теми – Ніни Родрігес, Сілвіу Ромеру, Жуана Рібейру, Густава Баррозу, Артура Рамуса, Едісона Карнейру, Сілви Кампус, Камара Каскуду та Базіліу Магальяйнс.

Видатною постаттю в історії дитячої літератури є Алексіна де Магальяйнс Пінту. Дослідниця бразильського фольклору здійснила низку досліджень дитячих ігор і забав. Новаторка у використанні усної літератури та інших форм народної культури в початковій освіті, вона може бути зарахована до найважливіших засновників бразильської дитячої літератури. Сандроні зауважує (1990), що вона є авторкою праць “Наші історії” (1907) та “Наші іграшки” (1909), які є вагомим внеском у дослідженні фольклору; “Пісні дітей і народу та народні танці” (1916); “Народні прислів’я” (1917); “Пісні дітей і темношкірих” (без дати). Неопублікованими залишилися “Розказані історії” та “Патріотичні поезії і гімни”.

Іншим популярним засобом читання упродовж півстоліття був дитячий журнал “О Тісо-Тісо”, який заснували в 1905 році. Заснований журналістом із Мінас-Жерайсу Луїсом Бартоломеу де Соуза і Сілва за американськими, французькими та англійськими зразками, журнал об’єднав найкращих художників того часу. Тут працювали Ренату де Кастру, Луїс Гомес Лоурейру, Алфреду Стомі, Макс Янток, Анжелу Агостіні, Ж. Карлус та інші. Спочатку намагалися наслідувати іноземні стилі. Із початком війни 1914 р. комунікація із закордоном ускладнилася, що сприяло прояву справжнього бразильського таланту національних митців, які почали творити без іноземного впливу.

Зникнення “О Тісо-Тісо” було зумовлене історико-соціальними змінами, які принесли з собою героїв нового типу, втілених в імпорті американських коміксів, започаткувавши епоху масової комунікації, в якій ми живемо, за словами Сандроні: “Після цієї групи піонерів можна сказати, що ґрунт був підготовлений для появи справжніх творців бразильської дитячої літератури: Монтейру Лобату з “Дівчинкою з задертим носиком” (1921) та Віріату Коррея з “Казузою” (1938)” (Sandroni, 1990, с. 41).

Монтейру Лобату є однією з фундаментальних постатей дитячої літератури Бразилії. Із огляду на його значущість, доречно наступний розділ присвятити саме йому.

Монтейру Лобату (1882 – 1948)

Монтейру Лобату (Monteiro Lobato) літературні критики вважають новатором бразильської дитячої літератури. Його твори є глибоко повчальними

й захопливими. Митець вплинув на інших письменників, спонукаючи їх створювати тексти на національні теми. У Бразилії лише з 1920-х років, із появою Монтейру Лобату, дитяча та юнацька література з національними рисами починає реально існувати. Його творам властиві новітні тенденції бразильської літератури, що сприяє формуванню усвідомлення важливості виховної спрямованості дитячої книги. До того часу переважали шкільні книги з виразно дидактичним призначенням (Perrotti, 1986).

Багато критиків Монтейру Лобату вважають митцем, який випередив свій час, вірив у силу освіти як засобу розв'язання соціальних, політичних і економічних проблем країни. Розчарований світом дорослих, він вирішив звернутися до дитячого світу, вважаючи, що лише через дітей Бразилія зможе змінитися: “Я замислився піти цим шляхом: книги для дітей. Писати для дорослих мені вже набридло. Безбарвні істоти. А для дітей книга – це цілий світ” (Lobato, 1944).

На початку ХХ століття бразильська дитяча література не вирізнялася творчою оригінальністю. Тексти були переважно перекладами або адаптаціями європейської літератури того часу. Оригінальні ж твори відзначалися консервативним баченням дитинства, зразковими персонажами та жорсткими нормами моралі й поведінки. З огляду на те, що бразильська дитяча література виникла пізно й має модерний історичний характер формування, особливо вагомим є той факт, що саме Монтейру Лобату посідає гідне місце. Ця література, яка починає формуватись у 1921 році з виникненням твору “Дівчинка з кирпатим носиком” (згодом об’єднаного під назвою “Пригоди Нарізінньо”), свідчить про зрілість буржуазного суспільства та формування різних читацьких груп. Успіх письменника, за словами Перейра (Pereira 2002, с. 67), підтверджує його відповідність духові модерного світу того часу.

Монтейру Лобату вирізняється не лише як модерніст у бразильській дитячій літературі, а передусім як новатор у сфері мови, який одночасно відтворював і експериментував, порушуючи усталені норми – від синтаксису до лексики. Монтейру Лобату вважав, що: “[...] акценти, беззмістовність, прикрашання, спотворення та заплутана мова не мають нічого спільного з мистецтвом письма, бо це штучність, а штучність – це чиста манірність, яка нічого не робить для досягнення вищої мети: чіткого та легкого вираження ідеї. Ключ до гарного письма полягає не в тому, щоб плутати речі, а в тому, щоб бути прямим, без накладень чи прикрас” (Pereira, 2002, с. 67).

Багато персонажів Монтейру Лобату набули широкої популярності та стали добре відомими публіці. Жека Тату викликав значну полеміку серед політичних лідерів. Через цього персонажа автор порушує проблему анкілостомозу, лейшманіозу, недоїдання та туберкульозу як причин злиденності селянина (людини, що жила в сільському середовищі). Пізніше, у відповідь на зворотню критику, автор створює персонажа Жеку Татузінньо, який підсумовує і завершує його участь у санітарно-просвітницьких кампаніях.

Жека Татузінньо є своєрідним фейлетоном: у ньому розповідається історія Жеки, який, вилікувавшись від анкілостомозу, збагачується і стає “[...] апостолом гігієни та прогресу. Герой стає полковником і розширює свої володіння. Траєкторія оновленого Жеки, від хвороби до багатства, є протилежною до траєкторії попереднього Жеки, який пояснював низьку продуктивність сільського працівника лінощами та інертністю” (Lajolo, 2000, с. 56).

Монтейру Лобату був людиною з підприємницьким світоглядом. Скориставшись популярністю персонажа Жеки, він укладає союз (глистогінні засоби та тонізуючі препарати) з компанією “Fontoura” (фармацевтичне підприємство), перетворюючи свій текст на рекламний інструмент *Biotônico Fontoura* (мінеральна добавка на основі заліза та фосфору, що стимулює апетит). Книжкова індустрія поєднується з фармацевтичною. Використання домашніх трав замінюється препаратами *Ankilostomina* та *Biotônico*, що приносить Лобату досвід у сфері реклами.

І втретє цей персонаж постає на сторінках творів Лобату: “У 1940-х роках колишній кабоклу – підпалювач і ледар 1914 року, уже вилікуваний і зміцнілий у 1920-х, знову постає в творчості Монтейру Лобату в третьому, більш наближеному до реальності конкретному контексті. Остаточна поява Жеки Тату, перейменованого на Зе Бразіл, відбувається в межах проблематики бразильської економічної моделі, земельної власності, аграрного питання, сільської політики та діяльності лівих організацій” (Lajolo, 2000, с. 57).

Після полемічного й суперечливого Жеки Тату найвидатнішим твором Монтейру Лобату стає “Ферма Жовтих Дятлів” (*Sítio do Picapau Amarelo*), який починає виходити у 1921 році з публікацією “Дівчинки з кирпатим носиком” (*A menina do narizinho arrebitado*). Історія Дони Бенти, понад шістдесятирічної жінки в окулярах на носі, яка обожноє товариство своїх онуків (Педрінньо й Нарізінньо), закріпилася в уяві бразильських читачів завдяки телебаченню, оскільки “Ферма Жовтих Дятлів” була адаптована для телебачення як серіал, поділений на епізоди і представлений у кількох версіях упродовж шести десятиліть виробництва, що здобули значний успіх у глядачів.

Перша версія транслювалася на “Rede Tupi” між 1952 і 1963 роками, друга – на “TV Cultura” у 1964 році, третя – на “Band” між 1967 і 1969 роками, четверта – на “Rede Globo” між 1977 і 1986 роками і мала 69 епізодів та 1549 розділів, що вважається найбільш пам'ятним. П'ята версія була випущена “Rede Globo” між 2001 і 2007 роками (у 1159 епізодах, розділених на 7 сезонів). Шоста версія була випущена у 2012 році. Серіал також транслювався в деяких країнах (Португалія, Індонезія, Філіппіни, Східний Тимор)³.

Разом з Доною Бентою, тітонькою Настасією, Нарізінньо, Педрінньо, Емілією, Вісконде де Сабугосою, Тіо Барнабе та іншими вони вдихають життя в персонажів, з якими взаємодіють, надаючи фантастичного виміру

³ Доступно за посиланням <https://sitio.pmvs.pt/versoes/>

бразильському оточенню ферми. “Розгортаючись у пригодах, описаних у книгах, які Монтейру Лобату публікував тут і в Аргентині до кінця свого життя, “Ферма Жовтих Дятлів” залишає слід уяві поколінь бразильців” (Lajolo, 2000, с. 60).

Своїм вебсайтом Монтейру Лобату започаткував бразильську дитячу літературу. Він розпочав літературний та педагогічний проєкт, що був адаптований до Бразилії, яка, на його думку, народжувалася та розвивалася. Він розкривав ідеї в персонажах, чії дії керувалися допитливістю, уявою, незалежністю, критичним мисленням та гумором.

Окрім письменницької діяльності Монтейру Лобату мав підприємницький хист. Він надрукував 500 примірників одного зі своїх перших творів, вкладаючи власні ресурси, та безкоштовно розповсюдив їх серед шкіл у різних регіонах країни. Таким чином, йому вдалося стати відомим широкій аудиторії, і коли він опублікував свою наступну книгу, читачі уже хотіли її прочитати, і так інтерес до творчості письменника зростав.

Стурбований тим, чи сподобаються публіці його твори, Лобату обговорював їх із дружиною, дітьми та друзями. Він також включав у твори освітню інформацію, яка часто збігалася зі шкільною програмою. Деякі з його книг є “альтернативною школою”, де Дона Бента виступає вчителькою. Особливо в його творах 1930-х років ферма перетворюється на велику школу, де читачі вивчають граматику, математику, географію, історію та навіть поняття національної нафтової політики, поєднуючи бразильських персонажів з алюзіями на світову літературу, міфологію, комікси та кіно. Він був новатором у перетворенні навчання на пригоди, використовуючи свої історії як засоби для викладання матеріалу в ігровій формі.

Лобату нещадно критикує школу. Його книги містять уроки, питання, зухвалість, іронію, а також фантастичні елементи. Автор виходить за межі сільського життя, перетворюючи ферму на вільну територію, де все дозволено. Лайоло пояснює, що “там, на землі доньї Бенти, архаїчна Бразилія тітки Настії, дядька Барнабе та полковника Теодоріко зливається із сучасною Бразилією, яка відкриває нафту, розмовляє по телефону та подорожує на Місяць. У тому ж ритмі ферма антропофагічно вітає персонажів найрізноманітніших традицій, таких як грецькі герої, Дюймовочка, Папай та Дон Кіхот. Перекладач та адаптатор, зокрема для дітей, різних іноземних творів, Монтейру Лобату досягає надзвичайних смислових ефектів, поєднуючи в оточенні дерев жаботікаба, зябликів та колишніх рабів, які курять люльки, як провідних персонажів західної дитячої літератури, таких як Попелюшка, Білосніжка та Червона Шапочка, так і персонажів сучасної зарубіжної дитячої літератури, таких як Аліса та Пітер Пен” (Lajolo, 2000, с. 62).

Монтейру Лобату популяризував мову, відкинувши стилістичну манеру, яка використовувалася в дитячій літературі до нього. Замість того, щоб

нав'язувати дітям взірцевий голос оповіді, оповідач Лобату віддає перевагу живому розмовному мовленню, синтаксичній простоті та збагаченню лексики.

Письменникові притаманне критичне чуття, що суголосно іншим авангардним проектам. Його повернення до європейської літературної традиції досягається через її відтворення у власній національній перспективі, сповнений намірів оцінювати традиційний контекст.

Включаючи персонажів із класичних відомих казок у свої сюжети, автор на початку ХХ-го століття робив те, що зараз вважається постмодерністською рисою. Серед його творів для дітей можна виділити:

Переклад та/або транслітерація	Твори та рік видання
<i>Нарізінньо Арребітадо</i> (1921)	<i>Narizinho Arrebitado</i> (1921)
<i>Витівки Нарізінньо</i> (1921 та 1931)	<i>Reinações de Narizinho</i> (1921 e 1931)
<i>Шачі</i> (1921)	<i>Saci</i> (1921)
<i>Маркіз де Рабіко</i> (1922)	<i>O Marquês de Rabicó</i> (1922)
<i>Байки</i> (1922)	<i>Fábulas</i> (1922)
<i>Пригоди Ганса Штадена</i> (1927)	<i>As aventuras de Hans Staden</i> (1927)
<i>Пітер Пен</i> (1930)	<i>Peter Pan</i> (1930)
<i>Подорож до небес</i> (1932)	<i>Viagem ao Céu</i> (1932)
<i>Мисливські пригоди Педріньо</i> (1933)	<i>As Caçadas de Pedrinho</i> (1933)
<i>Всесвітня історія для дітей</i> (1933)	<i>História do mundo para as crianças</i> (1933)
<i>Емілія в країні граматики</i> (1934)	<i>Emília no País da Gramática</i> (1934)
<i>Арифметика Емілії</i> (1935)	<i>Aritmética da Emília</i> (1935)
<i>Історія винаходів</i> (1935)	<i>História das Invenções</i> (1935)
<i>Географія Дони Бенти</i> (1935)	<i>Geografia de Dona Benta</i> (1935)
<i>Спогади Емілії</i> (1936)	<i>Memórias da Emília</i> (1936)
<i>Дон Кіхот для дітей</i> (1936)	<i>Dom Quixote das crianças</i> (1936)
<i>Історії тітки Настасії</i> (1937)	<i>Histórias de Tia Nastácia</i> (1937)
<i>Вечори дони Бенти</i> (1937)	<i>Serões de Dona Benta</i> (1937)
<i>Колодязь віконта</i> (1937)	<i>O Poço do Visconde</i> (1937)
<i>Жовтий дятел</i> (1939)	<i>O Pica-pau Amarelo</i> (1939)
<i>Мінотавр</i> (1939)	<i>O Minotauro</i> (1939)
<i>Реформа природи</i> (1941)	<i>A reforma da natureza</i> (1941)
<i>Ключ до розміру</i> (1942)	<i>A chave do tamanho</i> (1942)
<i>Дванадцять подвигів Геракла</i> (1944)	<i>Os doze trabalhos de Hércules</i> (1944)

18 квітня у Бразилії було обрано Національним днем дитячої книги, оскільки це день народження Монтейру Лобату. Ця дата була офіційно встановлена Законом № 10402 від 8 січня 2002 року.

Після Монтейру Лобату з'явилося багато інших дитячих письменників. Країна пережила 21-річний період диктатури (1964 – 1985), який характеризувався авторитарними урядами, обмеженням політичних прав,

цензурою, переслідуванням опонентів та жорстокими репресіями), а також технологічним прогресом та суспільними змінами, спричиненими глобалізацією. Ці події вплинули на літературну продукцію для дітей. Із часів Монтейру Лобату школи стали основним ринком літературної продукції. Видавці інвестували у виробництво дитячих книг, які зростали та ставали все більш вишуканими. Конкуренція викликала занепокоєння щодо графічної якості, художньої цінності ілюстрацій, привабливості обкладинки та, передусім, якості написаного тексту.

Зростання ринку дитячих видань приваблювало відомих письменників, зміцнюючи легітимність жанру завдяки внеску канонічних авторів, таких як Кларіс Ліспектор, Маріо Кінтана, Сесілія Мейрелеш, Вінісіус де Мораїш та Чіко Буарке.

З 1960 року значного розвитку набула дитяча поезія, враховуючи, за словами Маріси Лайоло та Регіни Зільберман, досягнення модерністської поезики під впливом таких творів, як “Телебачення тварин” (1962) Сідоніо Муралля, “Або це, або те” (1964) Сесілії Мейрелеш, “Нога ступи” (1968) Маріо Кінтана, “Тварини в небі” (1973) Оділо Коста Фільо, “Риба та птах” (1974) Бартоломео Кампос Кейрос, “Ноїв ковчег” (1974) Вінісіус де Мораїс, “Танець дятлів” (1976) Сідоніо Муралля, “Жовтий капелюшок” (1979) Чіко Буарке (Lajolo & Zilberman, 2007, с. 125).

Неможливо скласти карту всіх бразильських авторів, які писали для дітей у ХХ та ХХІ століттях, враховуючи величезну кількість їхніх творів. Однак, доречно виокремити важливі імена в бразильській дитячій літературі, які здобули визнання завдяки літературній критиці: Одетт де Барруш Мотт, Лігія Божунга Нунес, Мірна Пінскі, Сержіо Капареллі, Бартоломеу Кампос Кейрос, Ана Марія Машаду, Рут Роша, Сільвія Ортоф, Марина Коласанті, Зіральдо та багато інших. Тексти цих письменників не отримали готову, завершену інтерпретацію, а є радше запрошенням до створення сенсів у процесі читання.

1980-ті роки стали визначальним етапом розвитку дитячої літератури в Бразилії, відкривши твори високих естетичних пошуків письменників, які здобули широке академічне визнання. Серед найважливіших здобутків цього періоду такі фундаментальні твори як “Дванадцять королів і дівчина в лабіринті вітру” (*Doze reis e a moça no labirinto do vento*, 1982) Марини Коласанті та “Лицарі семи місяців” (*Cavaleiros das sete luas*, 1985) Бартоломеу Кампуса де Кейроша, які утвердили престиж жанру в країні.

Рут Роша має понад 200 опублікованих творів, перекладених 25 мовами. Її найвідоміший твір – “Марсело, Мармело, Мартело” (*Marcelo, Marmelo, Martelo*, 1976), який уже розійшовся накладом понад один мільйон примірників. Зіралду здобув визнання завдяки твору “Хлопчик-бешкетник” (*O Menino Maluquinho*, 1980), який було продано накладом понад 4 мільйони примірників. Унаслідок успіху книги за її мотивами створено комікси, телесеріал, театральні вистави та фільми, а також твір перекладено десятима мовами. Творчість Рут Роша є

вагомою і надзвичайно значущою, адже він не лише писав, а й сам ілюстрував свої твори.

Бразилія має видатні імена в дитячій літературі, визнані й високо оцінені як широкою аудиторією, так і літературною критикою. Серед них є дві сучасні письменниці, удостоєні медалі Ганса Християна Андерсена – своєрідної Нобелівської премії в галузі дитячої літератури, яку присуджує Міжнародна рада з дитячої та юнацької книги (IBBY) за сукупність творів найкращих письменників та ілюстраторів світу. Ліжія Божунга отримала цю нагороду у 1982 році, Ана Марія Машаду – у 2000 році, а в категорії ілюстрації Рожер Мелло був відзначений у 2014 році. Далі коротко представлено творчість двох сучасних письменниць (Ани Марії Машаду та Марини Коласанті), які мають значний вплив на розвиток бразильської дитячої літератури, оскільки в межах короткого тексту неможливо охопити всіх.

Ана Марія Машаду (1941 р.н.)

Ана Марія Машаду (Ana Maria Machado) – членкиня Бразильської академії літератури (ABL) з 2003 року. Працювала за різними спеціальностями: була журналісткою, художницею, викладачкою та письменницею. У період диктатури була заарештована (1969) і перебувала у вигнанні (1970), мешкаючи в Парижі та Лондоні. У 1972 році повернулася до Бразилії. Її літературна кар'єра для дітей розпочалася у 1977 році з публікації “Бенто, бо Бенто – це чернець” (*Bento que Bento é o Frade*) та відзначення твору “Історія навпаки” (*História Meio ao Contrário*) премією Жуао де Барро (João de Barro). Мотивована першим успіхом, Ана Марія Машаду утвердила свою письменницьку діяльність і в 1979 році стала підприємницею, відкривши книгарню “Маласартес” (*Malasartes* – ім'я традиційного португальського й бразильського героя-хитруна). Першою книгарнею в Бразилії, яка спеціалізувалась на дитячій аудиторії, письменниця керувала упродовж 18 років у партнерстві з Марією Еуженією Сілвейрою. Світове визнання творів Ани Марії Машаду відбулося у 2000 році, коли вона отримала премію Ганса Християна Андерсена – найважливішу нагороду в галузі дитячої літератури. У тому ж році вона була нагороджена Орденом культурних заслуг і стала лауреаткою літературної премії “Жабуті” (*Jabuti*) у 1978 році.

Маючи понад сто опублікованих творів, перекладених двадцятьма мовами, у 2025 році вона отримала почесну відзнаку “Літературна особистість” від Бразильської книжкової палати (CBL) у межах 67-ї церемонії вручення премії “Жабуті”. Ця нагорода відзначає авторів, які стали опорою національної літератури, щоб підкреслити їхню відданість зміцненню культури та трансформації сприйняття нових читачів. Севані Матус зазначає: “Ана Марія Машаду є однією з найповніших авторок сучасної бразильської літератури. Її творчість майстерно переходить між жанрами, аудиторіями та мовами, завжди

зберігаючи глибоку відданість письму та трансформативній силі літератури” (Matos, n.d.).

Серед численних успішних дитячих творів Ани Марії Машаду варто коротко зупинитися на казковій повісті “Розшукується вовк” (*Procura-se Lobo*) (премія Національного фонду дитячої та юнацької книги *Fundação Nacional do Livro Infanto-Juvenil*), проілюстрованій Лоран Кардон і опублікованій у 2005 році. Завдяки інтертекстуальності та пародії помітно, що авторка відтворює класичні й народні історії про вовків і переосмислює їх в іронічному, креативному та критичному ключі. Португальською мовою слово “вовк” буде “лобо” (*Lobo*). У творі письменниця створює двозначність у газетному оголошенні, коли пише: “Розшукується вовк (*Lobo*): дорослий, привабливої зовнішності, з підтвердженим досвідом для відповідальної роботи”. Мануель Лобо (*Lobo*), який шукав роботу, вирішив подати це жартівливе оголошення. Кількість кандидатів на цю роботу була дуже великою. Але оскільки герой Лобо (*Lobo*) пожартував, газета вирішила, що він добре пише і найняла саме його відповідати на листи зацікавлених осіб.

Дієгетична структура твору вибудовується через епістолярний потік між отриманими листами та відповідями Мануела Лобо. Така наративна конструкція посилюється вишуканим графічним оформленням, у якому різноманітність типографіки та кольорова палітра ілюстрацій є не просто декоративними елементами, а семантичними складниками, що розширюють розуміння тексту.

У творі використано літературні ремінісценції й згадано казки, легенди, перекази, зокрема, “Червона Шапочка” (Шарль Перро та брати Грімм), “Троє поросят” (брати Грімм), “Вовк і семеро козенят” (Жан де Лафонтен), “Вовк і ягня” (Жан де Лафонтен), перевертень (народний міф), “Книга джунглів” (Редьярд Кіплінг), “Римська вовчиця” (римська легенда), “Петрик і вовк” (Сергій Прокоф’єв), “Вовк у овечій шкурі” (Жан де Лафонтен), “Жовтий Капелюшок” (Шику Буарке ді Олланда), “Степовий вовк” (Герман Гессе) та “Вовк із Губбію” (персонаж “Малої історії святого Франциска” невідомого авторства), а також інші історії, у сюжеті яких присутній вовк.

Авторка об’єднує ці класичні й народні історії в нову дієгезу, в яку входять усі вовки. Завдяки інтертекстуальності показано вовків із усього світу. Легкість тексту досягається через іронічне використання пародії.

Навіть менш відомі в Бразилії історії, такі як “Петрик і вовк” (1936) – музична казка, яку український диригент і композитор Сергій Прокоф’єв написав для своїх дітей, де кожен музичний інструмент є персонажем, – входять до переказу Ани Марії Машаду. Вовк, претендент на роботу, скаржиться на холод та на переслідування, яких він постійно зазнає. Він погоджується на будь-яку пропозицію роботи, але надає перевагу можливості грати на музичному інструменті в школі самби.

Літературі Ани Марії Машаду властиві естетичні пошуки, де наявна інтеграція вербального й невербального дискурсів. Тексти/інтертексти створюють умови для рефлексії та потребують активного реципієнта. Ана Марія Машаду використовує метафори, багато ідей закладено між рядками й потребують розшифрування читачем. Візуальний дискурс, який залучив ілюстратор, сприяє збагаченню вербального тексту, оскільки зображення також є текстами й несуть повідомлення. Верстка істотно збагатила книгу, адже різноманітні типографічні стилі надали особливого звучання епістолярному жанру твору.

Типографічна розірваність, деконструкція дискурсу та текстова фрагментарність розкривають цілісність, що проявляється у множинності голосів, що взаємодіють між собою. Це незалежні голоси, які поєднуються, утворюючи єдиний смисловий комплекс. Стиль, який обрала авторка, перегукується з принципами кіномонтажу. Ножиць там немає, але реципієнт відчуває їхній ефект.

Марина Коласанті (1937 – 2025)

Марина Коласанті (Marina Colasanti) народилась у Асмарі, столиці Еритреї в Африці, пізніше жила в Італії, у віці одинадцяти років (1948 р.) емігрувала разом із родиною до Бразилії у зв'язку із ситуацією в Європі після Другої світової війни. Марина Коласанті працювала журналісткою, сценаристкою, художницею в журналах; була інтерв'юеркою та ведучою телевізійних програм, але професійно найбільше виявила себе в літературній творчості для дорослих і дітей, самостійно ілюструючи багато своїх творів, які опубліковані в Бразилії та перекладені різними мовами. Її письмо покликане долати межі поколінь і є відображенням унікальної життєвої траєкторії: поєднання естетичного погляду образотворчого мистецтва, точності журналістики та міжконтинентального досвіду, що охоплює Африку, Європу та Південну Америку. Маючи понад 50 опублікованих книг, вона отримала численні нагороди, серед них: “Наполегливо рекомендується для дітей” (*Altamente Recomendável para Crianças*) від Національної фундації дитячої та юнацької книги (FNLIJ), Велику премію критики “Книга/Автор” у галузі дитячої літератури, премію “Жабуті” та відзнаку “Найкраща книга року”.

Авторська розповідь вибудовується за допомогою таких механізмів, як інтертекстуальність і стратегічне використання символів. Марина Коласанті вміло поєднує: “(...) міф і казку в одній текстовій тканині (...). Деякі її оповідання мають структуру, що схожа на фольклорні казки й водночас тісно пов'язана з міфологічним підґрунтям” (Cecantini, 2004, с. 156 – 158). Голос її наративів завжди жіночий, а давні й сучасні елементи переплітаються, так само як фантастичні та міфологічні аспекти (Cecantini, 2004, с. 163).

У творчості Марини Коласанті використовується фантастичне – від русалок до ткаць – для того, щоб поставити під сумнів патріархальні цінності та раціоналістичну логіку модерності. Її “девіантні” аномальні персонажі – це не просто фантазії; вони репрезентують опір жорстким соціальним ролям і виявляють реальність, яку норма зазвичай приховує. У цьому контексті жіночий погляд утверджується як потужний інструмент деконструкції та репрезентації.

Як казки для дітей можуть бути інтерпретовані такі твори: “Ідея вся синя” (*Uma ideia toda azul*, 1979), “Дванадцять королів і дівчина з вітряного лабіринту” (*Doze reis e a moça do labirinto de vento*, 1982), “Між мечем і трояндою” (*Entre a espada e a rosa*, 1992), “Далеко, як моє бажання” (*Longe como o meu querer*, 1997), “Дівчина-ткаля” (*A moça tecelã*, 2004) та інші.

У творі “Дівчина-ткаля” (*A moça tecelã*, 2004) авторка запрошує читача переосмислити роль жінки, коли порушує соціальні норми. Ткацький верстат як магічний предмет стає інструментом самовизначення героїні; саме через кожну нитку вона забезпечує власне існування й формує світ навколо себе, не залежачи від зовнішніх інстанцій. За словами Чікоскі, “йдеться про оповідання, яке поділене на три частини. У першій частині головна героїня ідеалізована, відчуває себе щасливою та є самодостатньою. У другій частині дівчина-ткаля відчуває самотність, прагне товариства і, виткавши чоловіка, відтворює модель, яка характерна патріархальній спільноті, не досягаючи новизни. І, у третій частині, героїня впадає в депресію, ‘ткала й сумувала’, оскільки почала жити замкненою у вежі, задовольняючи примхи чоловіка. Проте героїня розриває з традицією, робить рішучий крок і звільняється, розпускає все, що створила, включно з чоловіком. Вона емансипується, повертається до початкового стану, але вже не є тією наївною й мрійливою дівчиною” (Chicoski, 2019, с. 191).

У оповіданні письменниця використовує фантастичне для осмислення автономії сучасної жінки. Ткаля переживає втрату себе, служачи “іншому” – чоловікові, але кульмінацією історії стає саме повернення її сутності. На відміну від пасивних принцес класичних казок, героїня Коласанті є практичною: вона оцінює власне щастя і, усвідомивши тягар нещасливого шлюбу, обирає свободу замість соціальної конвенції.

Загалом творам письменниці властиві такі характеристики: “інтертекстуальність, міфологічний характер, жіночий протагонізм, проблематика жіночого світу, факти повсякденного життя, соціальна й побутова критика, ліризм, елементи казки, магічний реалізм, короткі речення, критика індивідуалізму” (Souza, n.d.).

Авторка вибудовує міфічні та символічні образи узгоджено й гармонійно. У цій художній “тканині” Марина Коласанті постає посередницею між традиційним фантастичним і сучасною чуттєвістю у творах, що спонукають до критичного осмислення різних аспектів, передусім стану жінки в суспільстві.

ВИСНОВКИ

Упродовж цього дослідження було виявлено еволюцію дитячої літератури в Бразилії крізь призму стратегічно обраного зрізу. Хоча воно не охоплює всієї повноти нашого літературного доробку, це дослідження показало, як твори Монтейру Лобату, Ани Марії Машаду, Марини Коласанті відійшли від традиційних моделей. Кожен письменник у свій час зробив внесок у формування національної бразильської літературної ідентичності, багатой на інтертекстуальність, іронію, викриття соціальних проблем, жіночу автономію.

Поєднуючи фантазію та бразильську реальність, творчість Монтейру Лобату використовує пряму мову, яка не недооцінює читача, впроваджуючи метамову, дозволяючи мешканцям “Ферми Жовтих Дятлів” обговорювати будь-які теми, включно з власним створенням. Інтегруючи науку, історію та фольклор, автор створює середовище ігрового навчання, що пробуджує прагнення до знань і природну допитливість дитячої аудиторії. Дона Бента, одна з персонажок Лобату, – освічена літня жінка, читачка, яка ділиться знаннями про Бразилію та світ із онуками з любов’ю й спокоєм. Вона незалежна, успішна та керує своїм маєтком, роблячи його самодостатнім.

Позначені духом допитливості та незалежності, персонажі Ани Марії Машаду відображають багатство національного бразильського повсякдення. Наявність яскравих жіночих протагоністок і “персоніфікованих” істот дозволяє авторці легко розкривати такі теми, як різноманіття, соціальна справедливість, культурні та соціальні відмінності. Її твори ідеально поєднують задоволення від ігрового читання з необхідністю формування критично мислячих і рефлексивних громадян.

Твори Марини Коласанті вирізняються зображенням жінок, які кидають виклик патріархальній системі в пошуках автономії. Далекі від пасивності традиційних казок, її героїні реагують на замовчування та долають нерівні владні відносини. Вони є архітекторками самих себе: ухвалюють рішення, ризикують і, як знакова ткаля, володіють інструментами, необхідними для створення й трансформації власної реальності.

Висока інтелектуальна література є позачасовою, вона виходить за межі вікових категорій, пропонуючи множинні можливості інтерпретації. І в дитинстві, і в дорослому житті читання забезпечує інтелектуальне та чуттєве збагачення, дозволяючи людині, яка володіє мовою, розширювати межі свого світосприйняття. А бразильська дитяча література, що представлена авторами, про яких ішлося, відіграє життєво важливу роль, утверджуючись як площина й складник критичного й естетичного формування.

Conflict of interest: The authors declare no conflict of interest.

REFERENCES

- Ceccantini, J. L. C. T. (Org.). (2004). *Leitura e literatura infanto-juvenil: memória de Gramado*. Cultura Acadêmica.
- Chicoski, R. (2010). *Literatura infantil*. Unicentro.
- Colasanti, M. (2004). *A moça tecelã*. Global.
- Esteban, S. G. (2018, agosto). *Literatura juvenil: uma etiqueta forçada*. Cultura Jovem.
- Gregorin Filho, J. N., Pina, P. K. da C., & Michelli, R. S. (Orgs.). (2011). *A literatura infantil e juvenil hoje: múltiplos olhares, diversas leituras*. Dialogarts.
- Lajolo, M. (2000). *Monteiro Lobato: um brasileiro sob medida*. Moderna.
- Lajolo, M., & Zilberman, R. (2007). *Literatura infantil brasileira: história e histórias*. Ática.
- Lobato, M. (1944). *A barca de Glery: quarenta anos de correspondência literária entre Monteiro Lobato e Godofredo Rangel*. Brasiliense.
- Matos, S. (n.d.). *Ana Maria Machado é a personalidade literária do Prêmio Jabuti 2025*. <https://www.premiojabuti.com.br/jabuti/personalidade-literaria/>
- Perotti, E. (1986). *O texto sedutor na literatura infantil*. Ícone.
- Pereira, R. F., & Benites, S. A. L. (Orgs.). (2002). *À roda da leitura: língua e literatura no Jornal Proleitura*. Cultura Acadêmica; ANEP.
- Sandroni, L. C. (1990). O nacionalismo na literatura infantil do início do século XX. In S. S. Khéde (Org.), *Literatura infantojuvenil: um gênero polêmico* (pp. xx – xx). Mercado Aberto.
- Silva, E. S., & Lima, W. J. de (Orgs.). (2019). *Sábados literários: homenagem a Antonio Candido*. Todas as Musas.
- Souza, W. (n.d.). Marina Colasanti. *Brasil Escola*. <https://brasilecola.uol.com.br/literatura/marina-colasanti.htm>
- Versões do Sítio do Picapau Amarelo na TV. (n.d.). <https://sítio.pmvvs.pt/versoes/>

Regina Chicoski, PhD in Philology, Literary Theory, and Comparative Literature, Associate Professor, Department of Letters, State University of the Central West – UNICENTRO, Irati, Paraná, Brasil.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4137-9030>

E-mail: rechicoski@gmail.com

Svitlana Kryvoruchko, Doctor of Science in Philology, Full Professor, Professor Mykhailo Hetmanets Department of Theory and Practice of the English Language and Foreign Literature, H.F. Kvitka-Osnoyanyanenko Educational and Scientific Institute of Ukrainian, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine; International Visiting Researcher I, State University of the Central West – UNICENTRO, Irati, Paraná, Brasil.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1123-9258>

E-mail: serka7@ukr.net

Чікоскі, Р. (2026). Здобутки Монтейру Лобату, Ани Марії Машаду й Марини Коласанті в бразильській дитячій літературі ХХ століття. *Дитяча література: інтердисциплінарний дискурс*, 3 (1), 104 – 120.

Дитяча література сформувалася як світовий жанр у XVII столітті, коли зміни соціальної структури спричинили відповідні зрушення в художній сфері. Виникнення дитячої літератури з її власними характерними ознаками зумовлене становленням родини, новим статусом дитинства в суспільстві та реорганізацією шкільної системи. Її поява

передусім пов'язана з освітою, оскільки тексти створювалися як її інструменти. У Бразилії до XIX століття більшість дитячих книжок надходила з Португалії або була перекладами європейських творів. Початок XX століття позначений національною тенденцією, спрямованою на утвердження місцевої культури, фауни, флори та бразильського фольклору як складників формування національної ідентичності.

У 1921 році Монтейру Лобату опублікував свою першу дитячу книжку й утвердився як засновник бразильської дитячої літератури. Відтоді видання, орієнтовані на дитячу аудиторію, зазнали стрімкого зростання, однак справжній "бум" дитячої літератури розпочався з 1970-х років, коли почали з'являтися твори без виразної дидактичної мети, що надавали пріоритет художній мові з відкритим дискурсом і створювали ширші можливості для смислотворення. Численні автори звернулися до дитячої аудиторії, серед яких виокремлюються провідні постаті сучасності, зокрема Ана Марія Машаду та Марина Коласанті. Обидві авторки створюють яскраві жіночі образи і з особливою легкістю порушують такі проблеми, як етнічна різноманітність, соціальна справедливість та культурна нерівність. Їхні літературні твори вирізняються глибокою інтертекстуальністю та відтворенням міфологічних елементів і казок, часто переосмислених крізь призму магічного реалізму. Інтегруючи науку, історію та фольклор, авторки створюють ігрове навчання, що пробуджує прагнення до знань і допитливість дитячої аудиторії.

Ключові слова: дитинство, дитяча література, Бразилія, історія, Монтейру Лобату, Ана Марія Машаду, Марина Коласанті.

Chicoski, R. (2026). The Achievements of Monteiro Lobato, Ana Maria Machado and Marina Colassanti in Brazilian Children's Literature of the 20th Century. *Children's literature: Interdisciplinary Discourse*, 3 (1), 104 – 120.

Received: January 14, 2026; **Accepted:** Mart 31, 2026; **Published:** April 30, 2026.